

אתיקה ישראלית

בביטחון, בפוליטיקה, באקדמיה ועוד

אסא כשר

הקדמה

אתיקה – היסודות הכלליים

מטרתו של ספר זה היא להציג את תחום האתיקה במקצועות, בארגונים ובתפקידים. ראשית נציג את התחום באופן עיוני וכללי, ולאחר מכן נביא דוגמאות מעשיות מפיתוח האתיקה בהקשרים שונים בישראל.

רכים הם השימושים המוכרים בשם "אתיקה", ולפיכך נפתח בהבהרת המונח כפי שאנחנו משתמשים בו בספר זה וכמקובל. המונח "אתיקה" ישמש אותנו כשם שהוא משמש בביטויים "אתיקה רפואית", "אתיקה צבאית", "אתיקה של חברי כנסת", "אתיקה של הורים" וכדומה. השימוש בכל אחד מן הביטויים הללו קשור בתחומים של פעילות אנושית – במקצועות כדוגמת רפואה, הנדסה או עבודה סוציאלית; או בארגונים כדוגמת צבא, משטרה או משרד ממשלתי; או בתפקידים פורמליים כדוגמת שופט, שר או מבקר המדינה; או בתפקידים שהם מעמד טבעי, כדוגמת הורה, בן זוג ובת זוג.* בכל אחד מתחומי הפעילות הללו ודומיהם מוכרת מערכת משפטית המטילה את חובותיה על כל הפעילים באמצעות חוקים, תקנות ופסיקה של בתי משפט.

הבהרה ראשונית של משמעות המונח "אתיקה" בספר זה: על כל תחום של פעילות אנושית ייתכן שחלה מערכת משפטית, וזו שונה במהותה, בתפקידיה ובאמצעיה, ממערכת האתיקה החלה עליה. ביסוד הספר הזה עומדת הבחנה

* מעמד טבעי, כגון הורה, הוא תפקיד. להלן נשתמש בביטוי "תפקיד" כשנעסוק בהקשרים מוסדיים, כדוגמת תפקיד נשיא המדינה, ובביטוי "מעמד" כשנעסוק בהקשרים לא מוסדיים, כדוגמת בן זוג או הורה.

עקרונית, חדה ככל האפשר, בין מה שנקרא "אתיקה" ובין מה שנקרא "משפט" או "דין". נשוב לעסוק בהבחנה המרכזית הזאת בהרחבה בהמשך ההקדמה.

מהי אתיקה מקצועית²

בתחומי כל מקצוע, ארגון, תפקיד ומעמד, אתיקה היא: תפיסה סדורה של ההתנהגות הראויה (או: האידיאל המעשי של ההתנהגות) בתחום הנתון, שהוא מסגרת מוגדרת של פעילות אנושית מיוחדת. כך אתיקה ברפואה היא תפיסה סדורה של ההתנהגות הראויה של הרופא במסגרת פעילותו המקצועית; אתיקה בבנק מסוים היא תפיסה סדורה של ההתנהגות הראויה של אנשי הבנק, במסגרת הפעילות הארגונית באותו בנק; אתיקה של חבר ממשלה היא תפיסה סדורה של ההתנהגות הראויה של שר או סגן-שר, במסגרת פעילותם כחברי ממשלה; ואתיקה של הורים היא תפיסה של ההתנהגות הראויה של הורים בתור בעלי המעמד של הורה. וכך בכל מקצוע, ארגון, תפקיד או מעמד.

נבהיר עתה בקצרה את מרכיביו של אפיון המונח "אתיקה" בנוסח שלפנינו. לשם הנוחיות, נלך מן הסיפא אל הרישא.

פעילות אנושית מיוחדת: יש פעילות אנושית שניתן לומר עליה שהיא טבעית, מפני שכל אדם רגיל, בכל מצב רגיל, יודע לבצע אותה היטב וללא קושי. כזו היא למשל הפעילות האנושית לקום ולעמוד על הרגליים, פעילות שמגיל צעיר אדם רגיל, במצב רגיל, יודע לבצע. לעומת זאת, לא כל אדם רגיל, במצב רגיל, יודע לכתוב תוכנת מחשב להשוואת טביעת אצבעות, או לטפל באדם ולהפיג הרגשה רעה שיש לו באופן מתמשך, או להניע כוח צבאי גדול ומורכב כדי לכבוש מתחם מבוצר של האויב. אלה הן דוגמאות לפעילות אנושית מיוחדת. הבחנה זו, בין פעילות אנושית טבעית לבין פעילות אנושית מיוחדת, מציעה לנו הסבר מדוע אין לנו אתיקה של קימה ועמידה על הרגליים, אבל יש לנו אתיקה של תכנות ואתיקה של טיפול נפשי ואתיקה של פיקוד צבאי.

מסגרת מוגדרת של פעילות אנושית מיוחדת: יש פעילות אנושית שגם אם אינה טבעית, ולא כל אדם רגיל, במצב רגיל, יודע לבצע אותה, בכל זאת כל אדם יודע לבצע אותה, כשהוא נמצא בנסיבות מתאימות. לדוגמה, רכיבה איטית ורגועה על סוס מאולף. כל אדם יכול לשבת על גבו של סוס כזה, כשהוא עומד במקומו, ולא צריך יותר מאשר שכל ישר, רצון מכוון ונסיבות פשוטות, כדי לרכוש את המיומנות הנדרשת לעלות על גב הסוס המאולף ולהניעו להליכה איטית ורגועה במעגל.

לעומת זאת, בכל תחום של פעילות מקצועית לא יספיקו שכל ישר, רצון מכוון ונסיבות פשוטות. כך למשל לא כל אדם רגיל, במצב רגיל, יודע לאבחן מהי הבעיה הרפואית שממנה סובל אדם המגיע לחדר מיון בבית חולים, אולם רופא בחדר המיון יודע לעשות זאת במסגרת המוגדרת של פעילותו כרופא בחדר מיון.

הבחנה זו, בין פעילות פשוטה, אם גם לא טבעית, לבין פעילות מורכבת, במסגרת מוגדרת, מסבירה מדוע אין לנו אתיקה של רכיבה איטית ורגועה על סוס מאולף, אבל יש לנו אתיקה במסגרת מקצועית מוגדרת, כדוגמת אתיקה רפואית. מסגרת מוגדרת של התנהגות יכולה להיות מסגרת מקצועית, כמו של פסיכולוג; או מסגרת ארגונית, כמו של המרכז הרפואי; או מסגרת תפקידית, כמו של הפסיכיאטר המחוזי. המסגרות הללו אינן תלויות זו בזו. יכול אדם לפעול במסגרת מקצועית מחוץ לכל מסגרת ארגונית. כזה הוא למשל רופא המשפחה המסורתי, שעמד ברשות עצמו. יכול אדם לפעול במסגרת ארגונית, מחוץ לכל מסגרת מקצועית. כזה הוא למשל ראש עמותה, הפועל לשם השגת מטרותיה בלא הכשרה מקצועית. ויכול אדם לפעול במסגרת מעמד מסוים, מחוץ לכל מסגרת מקצועית ומחוץ לכל מסגרת ארגונית. כזה הוא מנהיג רוחני, שהבריות נוהים אחריו, לא מפני שהוא בעל מקצוע מיוחד או משום שהוא עומד בראש ארגון מסוים, אלא כמות שהוא, על יסוד מעלותיו האישיות או מעמדו הערכי.

מסגרת מקצועית. אחת המסגרות המוגדרות של פעילות אנושית מיוחדת, שהיא רווחת, מעניינת וגם חשובה, היא המסגרת המקצועית. מסגרת מקצועית נבדלת, באופן עמוק ומכריע, מכל מסגרת אחרת של פעילות אנושית, והיא שונה באופן משמעותי מן הפעילות שאינה כזו בכל אחד מחמשת מרכיביה העיקריים: 1. פעילות מקצועית נעשית על רקע גוף ידע שיטתי, שבלעדיו היא לא תיתכן. לרופא יש גוף ידע שיטתי בדבר מבנה גוף האדם ותפקודו. לעורכת הדין יש גוף ידע שיטתי בדבר החוק והפסיקה. למטפל הנפשי המקצועי יש גוף ידע שיטתי בדבר נפש האדם ומצוקותיו הנפשיות.

2. פעילות מקצועית נעשית באמצעות "ארגז כלים" שיטתי, מערכת מיומנויות המאפשרת לפתור בעיות מקצועיות, או לפחות לנסות לפתור אותן. המפקד יודע כיצד להניע את חייליו לפעול למילוי המשימה המוטלת עליהם. העובדת הסוציאלית יודעת כיצד להקל על המטופל בעת מצוקה. השוטר יודע להפעיל כוח במידה נאותה לשם אכיפת החוק.

3. פעילות מקצועית נעשית על רקע גוף ידע מעודכן ובאמצעות "ארגז כלים" המשתכלל בלי הרף. פעילות מקצועית היא פעילות הכרוכה בלמידה מתמדת, לא רק מן הניסיון של האדם עצמו או של זולתו, אלא גם מן המתחדש, הודות

לאנשי המחקר היוצרים ידע חדש, או לאנשי הפיתוח היוצרים "כלי עבודה" חדשים.

4. פעילות מקצועית נעשית מתוך הבנה. אפשר להשתמש בכלי זה או אחר מתוך "ארגז הכלים", להשתמש בתרגולת, שהיא סדרת פעולות מן המוכן המאפשרת לפתור בהצלחה בעיה נתונה. אולם פעילות מקצועית באמצעות תרגולת מלווה בהבנתה וביכולת להסביר מדוע התרגולת מספקת פתרון נאות לבעיה הנתונה. ההבנה מאפשרת להשיב על שאלות "למה?". בעולם מקצועי זו אינה הבנה לתפארת ההבנה בלבד, אלא קודם כול הבנה המאפשרת לנמק כל החלטה. בכל עולם מקצועי החלטות אינן מקריות או סתמיות, וכיסוד כל החלטה עומד נימוק המיועד להצדיק אותה, להראות שהיא ראויה, או אף הראויה ביותר בנסיבות המעשה. נוסף על כך, ההבנה מאפשרת לפתור בעיות לא רגילות שאין להן מענה בתוך "ארגז הכלים" השגרתית, על יסוד עקרונות עמוקים שרק ההבנה מובילה להכרתם. השופט משתמש בהבנת החוק כאשר הוא מפרש אותו, במיוחד כשהוא מסתמך על "רוח החוק". המהנדס משתמש בהבנת המכשירים שהוא יודע להפעיל, כאשר הוא פועל בהתאם לעקרונות הפיזיקליים העומדים ביסוד השיטות ההנדסיות השגרתיות, כדי לתכנן מוצרים, מתקנים או תהליכים חדשים. המטפל הנפשי יכול להשתמש בהבנת שיטה טיפולית, כאשר הוא נעזר בתשתית התיאורטית שלה כדי לפתור בעיה שאי אפשר לפתור באמצעות השיטה הנתונה כמות שהיא, מפני שהיא מוגבלת ויש צורך בפיתוח שיטה חלופית, דומה לקודמתה אבל שונה ממנה ומוצלחת יותר.
5. פעילות מקצועית נעשית על יסוד הזהות של המקצוע, הווה אומר על יסוד הייעוד שלו, הדרכים שהתפתחו בו למימוש מוצלח של הייעוד והערכים האמורים לבוא לידי ביטוי במהלך הפעילות המקצועית. תפיסת הזהות המקצועית ממלאת תפקיד מרכזי בכינון האתיקה של המקצוע, כפי שנראה להלן. כשנעסוק במהלך הספר באתיקה של מקצוע זה או אחר, נשים לב למרכיבים הללו של המקצועיות, ובראש ובראשונה לזהות המקצועית.

התנהגות: חייו של האדם מתנהלים בכמה מישורים בבת אחת. עובדה חדשה, על אודות עצמו או זולתו, על אודות האדם או העולם, יכולה להתווסף לידיע שלו, לעודד בו רגשות עזים או מתונים, טובים או רעים, לחזק בו עמדות או להחלישן, לעודד בו רצונות או להעמיד מכשולים על דרכם, ליצור בו כוונות חדשות, להסיט כוונות נתונות או אף לבטל אותן כליל, לטלטל בו תוכניות מן היסוד, או לאמץ אותן, כמות

שהן, לדחוף אותו לפעול או לשתק אותו לחלוטין.

כל המישורים הללו ממלאים תפקידים חשובים בחיי האדם, אבל לא כולם מקבילים זה לזה. המתרחש בחלק מהם הוא בדרך כלל פרי החלטתו של האדם. כאלה הם בדרך כלל מעשיו של האדם, שהם פירות החלטותיו כיצד לנהוג. המתרחש במישורים מסוג אחר אינו פרי החלטה של האדם בדבר עצמו. אדם אינו מחליט להיות בעל רגשות מסוימים במצבים מסוימים, להיות עצוב או מאוכזב, אלא מוצא את עצמו כזה. הוא אינו מחליט להרגיש אהבה עזה, אלא מרגיש אותה בקרבו. יתר על כן, המתרחש בחלק מאותם מישורים הוא מטבעו סמוי מן העין ואינו נתון לבדיקה פומבית, ישירה ואמינה. רק מישור ההתנהגות, שהיא "חיצונית", הוא מטבעו גלוי לעין ונתון לבדיקה כזאת.

שתי ההבחנות הללו בין מישור ההתנהגות לבין מישור הרגשות, לדוגמה, באות לידי ביטוי מובהק בכל אתיקה מקצועית. זו עוסקת בהתנהגות אנושית, במסגרת מוגדרת של פעילות אנושית מיוחדת, ולא ברגשות אנושיים, יהיו אלה חשובים ככל שיהיו.

לפעמים עולה הרעיון של אפיון האתיקה לא במישור ההתנהגות של האדם, אלא במונחי המידות של אופיו, כדוגמת אומץ ונדיבות. לשיטתנו, יתרון העיסוק במישור ההתנהגות על פני עיסוק במישור מידות האופי, הוא בכך שהתנהגות היא פרי החלטה וגלויה לעין, שעה שמידות אופי אינן כאלה. לכן, גם אם ניתן לתרגם טענות בדבר מידות האופי לטענות בדבר שגרת התנהגות, אין טעם להחליף את העיסוק של האתיקה בהתנהגות, שהיא חופשית וגלויה, בעיסוק במידות האופי, שאינן כה חופשיות ואינן כה גלויות.

אידיאל מעשי של התנהגות, במסגרת מוגדרת של פעילות אנושית מיוחדת: התנהגות האדם, במסגרת פעילותו המקצועית, יכולה לעמוד למבחנים שונים באמצעות אמות מידה שונות. התנהגות יכולה להיות שגרתית או מקורית, לעמוד במבחן היצירתיות או להיכשל בו. מבחן אחר מושתת על אמת המידה של הרצוי, מנקודת מבט מסוימת. יש הקשרים שבהם נקודת המבט הקובעת את הרצוי מתבטאת באמת המידה של התאמה לנטיית ליבו של האדם, כדוגמת טעמו האסתטי. בהקשרים אחרים, נקודת המבט הקובעת את הרצוי מתבטאת באמת המידה של התאמה אל הראוי, שהוא הרצוי המנומק והמוצדק על יסוד מערכת ערכים או עקרונות נתונים, כפי שנראה מייד.

אידיאל, בהקשר הנוכחי, הוא מערכת ערכים או עקרונות הנותנת בסיס להכרעות מנומקות בדבר ההתנהגות הראויה, בנסיבות הפעילות האנושית

המיוחדת, במסגרת המוגדרת של המקצוע.

אידיאל מעשי, בהקשר זה, הוא מערכת ערכים או עקרונות, הנותנת בסיס להחלטות מנומקות כאלה, שהן מעשיות בתוכנן, לא רק במובן זה שהמדובר במעשים ובדפוסי התנהגות, אלא גם במובן זה שמדובר בהחלטות שאינן נבצרות מן היכולת הרגילה של אדם רגיל, במצב רגיל, בתוך המסגרת המקצועית של פעילותו - לדוגמה, הרופא יכול תמיד לשמור על הסודות הרפואיים של מטופליו. כדי להוציא אל הפועל החלטה כלשהי בדבר ההתנהגות הראויה, כפי שהיא נגזרת מן האידיאל המעשי, אדם כזה צריך רק לדעת מהי ההחלטה ולרצות לקיים אותה. בלשון התורה, "לא בשמיים היא". הביטוי "אידיאל" אינו בא להציב את ההתנהגות הראויה בקו האופק או בסביבותיו, במקום שלא ניתן להגיע אליו, אבל תמיד ניתן להתקרב אליו, אלא בא להדגיש: יודע ורוצה - משמע יכול.

בליבה של כל אתיקה מקצועית עומד אפוא אידיאל מעשי של התנהגות, במסגרת מקצועית, שהיא מסגרת מוגדרת של פעילות אנושית מיוחדת. בהמשך הדברים נרשה לעצמנו להשתמש גם בביטוי "אידיאל מעשי של ההתנהגות" וגם בביטוי "אמות המידה של ההתנהגות הראויה", שמשמעותם זהה.

תפיסה סדורה של האידיאל המעשי של ההתנהגות, במסגרת מוגדרת של פעילות אנושית מיוחדת: שורת ערכים ורשימת עקרונות, גם אם הן נותנות בסיס רחב ויציב להחלטות מנומקות בדבר ההתנהגות הראויה, במסגרת פעילות מקצועית, עלולות להצטייר שרירותיות, כיוון שהן לובשות את הצורה של "קטלוג" ערכים או עקרונות. אם קוד אתי הוא אוסף של כללים בזה אחר זה, הוא יוצר את הרושם של "קטלוג" שרירותי: למה דווקא כללים אלה ולא אחרים? ולמה כל אלה ולא רק חלק מהם? ולמה לא אוסף אחר לגמרי של כללים? כך קוד אתי, וכך גם כל הצגה אחרת של אידיאל מעשי של התנהגות. הכללים נראים שרירותיים, כל עוד אינם מוצגים על רקע של תפיסה סדורה, הבאה לידי ביטוי ברור בהצגה שיטתית של האידיאל המעשי, באופן המפיג את הרושם של קטלוג שרירותי. הצגה כזו מסבירה את האידיאל המעשי במונחיה של שיטה עיונית מתאימה, כלומר הסבר של דפוסי ההתנהגות הראויה על יסוד מערכת שיטתית של ערכים ועקרונות, כלומר על יסוד תפיסה סדורה.

העיסוק בתפיסות סדורות של אידיאלים - ובכלל זה העיסוק בגיבוש של אידיאלים כאלה, הצגה ברורה שלהם, ניתוח של הנחות היסוד שלהם, איתור המסקנות המכריעות שלהם, הצדקה שלהם בנסיבות מסוימות ואף שיפור שלהם - הוא מלאכה פילוסופית מובהקת. כל אתיקה מקצועית היא אפוא בעלת היבט פילוסופי טבעי.

נוסחת היסוד של האתיקה המקצועית

אתיקה מקצועית היא תפיסה סדורה של התנהגות ראויה של בעלי המקצוע. חשוב להבין את ההבחנה בין תפיסה סדורה לבין תפיסה שאינה סדורה. נתאר לעצמנו בעל מקצוע שלא למד ואף לא נתן את דעתו מעולם על האתיקה של מקצועו. הוא יכול להיות בעל תפיסה מובלעת של ההתנהגות הראויה לו. הוא יפתור בעיות בתחום התנהגותו הראויה באופן אינטואיטיבי, יעשה מה שנראה לו, יימנע מלעשות מה שלא נראה לו, בלי להסתמך על עקרונות, בלי נימוקים מפותחים.

לאינטואיציות של אדם בדבר ההתנהגות הראויה במסגרת מקצועו יש היבטים בעייתיים. ראשית, הן אינן מנומקות - זה טבעה של אינטואיציה, שהאדם חש בה אבל אינו יודע מניין היא נובעת. שנית, אינטואיציות יכולות להיות משותפות לבעלי מקצוע אחדים, אבל אין יסוד להניח שהן יהיו משותפות להם בכל מצב שבו תעלה סוגיה של התנהגות ראויה במסגרת המקצוע. ושלישית, האינטואיציות הללו יכולות להיות לא נכונות, בהיותן מנוגדות לתפיסות מקצועיות מקובלות בדבר מהות המקצוע והזהות המקצועית של בעל המקצוע. שלושת ההיבטים האלה מפריעים לתת תוקף מחייב לאינטואיציות של בעל מקצוע בדבר ההתנהגות הראויה. וכי למה יתעניין בעל מקצוע אחד באינטואיציות של בעל מקצוע אחר, אם אינן מנומקות, לאו דווקא משותפות ואולי גם לא נכונות? כדי שעמדה בדבר ההתנהגות הראויה במסגרת המקצוע תהיה בעלת תוקף מחייב, היא חייבת להיות מנומקת היטב, משותפת לבעלי המקצוע ולא מנוגדת לתפיסות מקצועיות מקובלות בדבר הזהות המקצועית.

תפיסה סדורה של ההתנהגות הראויה של בעלי המקצוע במסגרת הפעילות המקצועית שלהם באה להחליף את האינטואיציות על ההיבטים הבעייתיים שלהן. תפיסה סדורה תכלול ערכים ועקרונות יסודיים, המאפשרים לנמק עמדות בדבר ההתנהגות הראויה במסגרת המקצוע. היא תגובש באופן שתהיה משותפת בעיקרה לקהילה המקצועית כולה, והיא לא תהיה מנוגדת לתפיסות המקצועיות המקובלות בדבר הזהות המקצועית. יתר על כן, תפיסה סדורה תשתמש בזהות המקצועית בתור אחד מן הנדבכים שהיא עומדת עליהם.

לפנינו רעיון מרכזי, חשוב מאין כמוהו, בדבר טיבה של האתיקה המקצועית, וראוי שנבהיר אותו כאן. נתאר לעצמנו את התמונה הבאה: אנחנו יושבים במסעדה ובשולחן הסמוך משפחה החוגגת יום הולדת של אחד מבניה. אנחנו מכירים אחד מבני המשפחה החוגגת, רופא, הגר בשכנותנו. החוגגים נראים שמחים מאוד ומדי פעם אחד מהם

נואם בקצרה, משעשע את כל בני המשפחה. כאשר מגיע תורו של הרופא השכן לנאום, לפתע הטלפון שלו מצלצל, הוא משיב, מהנהן, מתנצל ועוזב את החגיגה. אנחנו שומעים שהוא נסע לבית החולים שהוא עובד בו. באחד הימים, אנחנו פוגשים אותו ברחוב ושואלים: "למה מיהרת כל כך לעזוב את החגיגה?" והוא משיב במשיכת כתפיים: "מפני שאני רופא."

בתשובה המיוחדת הזאת אנחנו באים להתמקד.

בניתוח תשובתו של הרופא נשים לב, קודם כול, לשאלה שברקע. זו הייתה שאלה בדבר התנהגותו בזמן החגיגה המשפחתית, והיא באה להזמין מן הרופא הצדקה. זהו, אפוא, טיבה של תשובת הרופא: נהגתי כפי שנהגתי, מפני שבנסיבות שהיו זוהי התנהגות ראויה של רופא.

כדאי להדגיש כאן שתשובת הרופא אינה מיוחדת לעולם הרפואה ולתפיסת ההתנהגות הראויה של בעלי מקצוע הרפואה. יכולנו לתאר לעצמנו תמונות דומות מחייהם של בעלי מקצועות אחרים, כדוגמת שופטת או מפקד, פסיכולוג או עובדת סוציאלית, מהנדסת או תוכניתן. כולם יכלו להצדיק התנהגות מסוימת ממש באותו נוסח: נהגתי כפי שנהגתי מפני שאני בעל המקצוע הזה.

חשוב להבין כי התשובה "מפני שאני רופא" יכולה לשמש הצדקה של מעשה מסוים בנסיבות מתאימות, כשם שהיא יכולה לשמש הצדקה של הימנעות ממעשה בנסיבות אחרות. אביא דוגמה מתחום האתיקה הצבאית, שהיא אתיקה של ארגון. מעשה בנחת (איש זרוע המארינס של הכוחות הלוחמים של ארצות-הברית) במהלך מלחמת וייטנאם העקובה מדם. ברגע כלשהו נקעה נפשו של הנחת מהרג עמיתו הנחתים בידי לוחמי האויב, שארכו להם ביערות או בקרב האזרחים, והוא גמר אומר בנפשו להרוג את הווייטנאמי הראשון שייתקל בו. הוא השמיע את החלטתו באוזני כמה מעמיתיו. עד מהרה הופיעה מולו זקנה ווייטנאמית, והנחת דרך את נשקו כדי לירות בה. לצידו עמד קצין נחתים שמצא את הביטוי הנכון שימנע מן הנחת לירות באישה: "נחתים לא נוהגים כך". הנחת התעשת והודה לקצין שמנע ממנו להפוך לרוצח.

כשם שהרופא נסע לבית החולים מפני שהוא רופא, איש מקצוע הרפואה, כך הנחת לא ירה באישה מפני שהוא נחת, איש חיל הנחתים.

תשובתו של הרופא, שנהג כפי שנהג מפני שהוא רופא, היא בעלת שני מרכיבים חשובים. ראשית, תשובתו של הרופא אומרת שיש לו זהות מקצועית של רופא; ושנית, שהזהות המקצועית שלו כרופא מחייבת אותו לנהוג כפי שנהג באותן נסיבות. המרכיב הראשון מציין את הזהות המקצועית של הרופא בתור חלק מזהותו, חלק ממה שהוא מזדהה איתו, עד כדי כך שהוא רואה בו בסיס מוצק

להחלטות מעשיות. המרכיב השני הוא הרעיון היסודי - הזהות המקצועית של הרופא מחייבת אותו לנהוג כפי שנהג. ובלשון כללית: הזהות המקצועית של הרופא היא נדבך שעליו עומדת האתיקה המקצועית שלו.

ניתוח מקביל מתאים לסיפורו של הנחת. ההנחיה של קצין הנחתים, שגרמה לנחת לא לירות מפני שהוא נחת, הייתה בעלת שני מרכיבים. ראשית, לנחת יש זהות ארגונית של נחת, איש חיל הנחתים, שהיא חלק מזהותו, עד כדי כך שהוא רואה בה בסיס מוצק להחלטות מעשיות; ושנית, הזהות הארגונית של נחת, כאיש חיל הנחתים, מחייבת אותו שלא לעשות מה שלרגע עלה על דעתו. ושוב, בלשון כללית: הזהות הארגונית של הנחת היא נדבך שעליו עומדת האתיקה הארגונית שלו.

בסעיף הבא נדון בהרחבה בטיבה של הזהות המקצועית של בעלי מקצוע, ובמקביל - בזהות המיוחדת של אנשי ארגון, ממלאי תפקיד או בעלי מעמד, כאשר הם כאלה.

זהו רעיון היסוד של האתיקה המקצועית: חובתו של בעל המקצוע, במסגרת פעילותו המקצועית, לממש כמיטב יכולתו את הזהות המקצועית שלו. כך גם כשמדובר באתיקה ארגונית. רעיון היסוד באתיקה הארגונית הוא: חובתו של כל אדם השייך מרצונו* לארגון, במסגרת פעילותו בארגון, לממש כמיטב יכולתו את הזהות הארגונית של הארגון.

הזהות המקצועית של הרופא או של הנחת היא רק נדבך אחד באתיקה המקצועית שלו. לאתיקה של מקצוע או ארגון, תפקיד או מעמד, יש שלושה נדבכים שהיא עומדת עליהם. נזכיר אותם כאן לשם השרטוט הראשון של מבנה האתיקה, בכל אחד מן הסוגים הללו, ונשוב לדון בהם ביתר הרחבה בסעיפים הבאים.

הנדבך הראשון של האתיקה, בכל אחד מן הסוגים שלפנינו - מקצוע, ארגון, תפקיד או מעמד - הוא האתיקה של הסוג: כשמדובר במקצוע, בכל מקצוע, זוהי האתיקה של המקצועיות, בלא הבחנה בין המקצועות. כשמדובר בארגון, בכל ארגון, זוהי האתיקה של הארגוניות, וכך גם כאשר מדובר בתפקיד או במעמד. האתיקה של המקצועיות היא האתיקה האמורה להדריך את בעל המקצוע, במסגרת הפעילות המקצועית שלו, לנהוג כראוי בתור בעל מקצוע. האתיקה של המקצועיות תדריך את הרופא בפעילותו הרפואית לנהוג כבעל מקצוע ותדריך

* התוספת "מרצונו" באה להזכיר כי לעיתים בני אדם פועלים במסגרת ארגונים מסוימים לא מרצונם אלא בכפייה או בכורח הנסיבות. במצב כזה יש מקום לדון בנפרד בטענה הגורפת כי חלה עליהם החובה לפעול למימוש הזהות של הארגון כמיטב היכולת. במקומנו אלה טענות הקשורות, לדוגמה, בשירות החובה בצה"ל, אבל לא נעסוק בהן כאן.

את הנחת בפעילותו הצבאית כאיש חיל הנחתים לנהוג כאיש הפועל במסגרת הארגון שאליו הוא שייך.

האתיקה של המקצועיות נסמכת על תפיסה של מקצועיות. בסעיף הקודם הצגנו, בקיצור נמרץ, את חמשת המרכיבים של המקצועיות, האמורים להופיע בכל מקצוע: ידע שיטתי, מיומנות שיטתית, התעדכנות מתמדת, הבנת הפעילות המקצועית והזהות המקצועית. כל אחד מן המרכיבים הללו יוצר חובות אתיות. לדוגמה, מחובתו של בעל המקצוע להתעדכן באופן מתמיד בתחומי הידע והמיומנות של מקצועו. ככלל, האתיקה של המקצועיות מחייבת את בעל המקצוע לפעול במסגרת פעילותו המקצועית על פי כל אחד ממרכיבי המקצועיות. חובתו האתית של בעל המקצוע, במסגרת פעילותו המקצועית, היא לפעול כמיטב יכולתו למימוש המקצועיות, בהתאם לתפיסת המקצועיות שלפנינו. זהו עקרון היסוד של נדבך המקצועיות של האתיקה המקצועית.

באחד מן הסעיפים הבאים נציג תפיסות מקבילות בדבר ארגון, תפקיד ומעמד. במקביל, נוכל להציג את עקרון היסוד של נדבך הארגונית באתיקה הארגונית, וכך גם את הנדבכים המקבילים באתיקה של התפקיד ושל המעמד.

הנדבך השני של האתיקה המקצועית הוא הזהות המקצועית של בעל המקצוע, נדבך שכבר הכרנו לעיל. זהו הנדבך השני בסדר הלוגי של הנדבכים: הנדבך הראשון הוא של עצם המקצועיות, הנדבך השני הוא של זהות מקצועית מסוימת. הנדבך השלישי והאחרון הוא "המעטפת החברתית". כך למשל, נדבך המקצועיות של האתיקה הרפואית ונדבך הזהות המקצועית של האתיקה הרפואית הם נדבכים "פנימיים" הנוגעים למהותו של מקצוע הרפואה. הנדבך השלישי הוא נדבך "חיצוני", שאינו במהותו של מקצוע הרפואה והוא נעוץ מחוץ למקצוע הזה, במעטפת החברתית שבתוכה מתקיימת הפעילות המקצועית.

התשובה המלאה והנכונה לשאלה "מהי ההתנהגות הראויה?" של אחות בבית חולים, בנסיבות מסוימות של פעילותה המקצועית, מבוססת לא רק על העובדה שהסיעוד הוא מקצוע, ועל הזהות המקצועית של הסיעוד כמקצוע טיפולי, אלא גם על ערכים נוספים שהאחות נדרשת לגלות להם נאמנות, כגון ערך הפרטיות של המטופל, ומתוך כך - ערך הסודיות הרפואית. הדעת נותנת כי האחות יכולה לבצע פעולות טיפוליות רבות, באופן מיומן ומוצלח, מבלי לכבד את הסודיות הרפואית. אפשר להקפיד על מינון מדויק של תרופות ועל תקינות מוחלטת של מכשירים, מצד אחד, ובאותה שעה לדון בפרטי המטופל, המחלה והטיפול איתו, עם בני משפחתו הקרובה ועם הצוות הרפואי שלו, וגם עם כל אדם המגלה עניין, אם מטעמי קרבה נפשית ואם מטעמי סקרנות סתמית. האחות חייבת לא רק לבצע

במיומנות כל פעולה טיפולית הכרוכה בתרופות או במכשירים, אלא גם להקפיד על הפרטיות של המטופל, על סודיות הפרטים בדבר מצבו הרפואי, מפני שכך ראוי לעשות, מנקודת המבט של עקרונות המשטר הדמוקרטי שבמסגרתו פועל בית החולים, שבמסגרתו מקיימת האחות את הפעילות המקצועית שלה.* במסגרת המשטר הדמוקרטי, ערכי המשטר הם ערכים מרכזיים של המעטפת החברתית, וכולט ביניהם ערך כבוד האדם, שנדון בו ביתר פירוט בהמשך. גם על ערכים אלה מבוססת התשובה המלאה והנכונה לשאלה "מהי ההתנהגות הראויה" של אחות בהקשר של פעילותה המקצועית.

במדינה מתוקנת, ערכיו של המשטר הדמוקרטי באים לידי ביטוי בחוקה של המדינה, בחוקיה או בדיניה, במדיניות הממשלה ובדרכי הבריות. ערכים אלה מחייבים את האחות, מפני שהיא אזרחית המדינה הדמוקרטית. הם מחייבים אותה גם כשהיא בינה לבין עצמה, וגם בעת פעילותה המקצועית כאחות במסגרת המדינה. כשהיא בינה לבין עצמה, חובותיה הן כחובותיו של כל אזרח במדינה דמוקרטית. כשהיא מקיימת פעילות מקצועית של אחות, חובותיה הן חובות מיוחדות הנגזרות מעקרונות המדינה הדמוקרטית בדבר פעילותה המקצועית של האחות, כדוגמת החובה להקפיד על הסודיות הרפואית, גם מתוך כבוד לפרטיות המטופל וגם מתוך דאגה לאזרח, שכלא ערובה לשמירה על הסודיות הרפואית, עלול להימנע מטיפול רפואי, אף אם יסכן בכך את חייו או את איכות בריאותו. חובתו האתית של בעל המקצוע, במסגרת פעילותו המקצועית, היא לפעול כמיטב יכולתו בהתאם לערכים של המעטפת החברתית של פעילותו, בראש ובראשונה הערכים הבסיסיים של המשטר הדמוקרטי, שבהם כבוד האדם ושלטון החוק, ועימם הערכים של החברה האזרחית המתוקנת העולים איתם בקנה אחד.

כאן ראוי להבהיר היבט חשוב של המושג "הערכים הבסיסיים של המשטר הדמוקרטי". כוונתנו אינה למערכת הערכים המדריכה את התנהגות האזרחים במסגרת מדינה דמוקרטית זו או אחרת, אלא לאידיאל של מערכת הערכים השלטת בהתנהגות האזרחים במדינה כזו. כך לדוגמה, מערכת הערכים הנוהגת בחברה מסוימת יכולה לבטא הקלת ראש בעבירות על החוק בחיי השגרה של האזרח, לבטא סלחנות ביחס לתופעות של עבריינות, לפחות בתחומי פעילות מסוימים, או אפילו לעודד פגיעה בחוק בשל השקפות או הלכי רוח רווחים.

* אנחנו מניחים שהאחות פועלת בבית חולים במדינה דמוקרטית. האתיקה המקצועית במדינות לא דמוקרטיות לא תעסיק אותנו כאן, למרות שיש בה עניין תיאורטי ומעשי רב.

לעומת זאת, האידיאל של מערכת הערכים השלטת בהתנהגות האזרחים במדינה כולל את העיקרון הבסיסי של שלטון החוק, המחייב כל אזרח לנהוג בהתאם לחוק, גם בחיי השגרה, בכל תחומי הפעילות, גם על רקע של השקפות או הלכי רוח שעולה מהם עידוד להפר את החוק.

חובתו האתית של בעל המקצוע, במסגרת פעילותו המקצועית, היא לפעול כמיטב יכולתו בהתאם לערכים הבסיסיים של המשטר הדמוקרטי, בתמונה האידיאלית של המשטר הזה ולא בתמונה העובדתית שיש בה.

ערכי המשטר הדמוקרטי הם החשובים שבערכיה של המעטפת החברתית, אולם הם אינם הערכים היחידים שלה. ערכיה של המעטפת החברתית יכולים לתת מעמד מיוחד להיבט מסוים של החיים האנושיים, מעבר לנדרש על פי עקרונות המשטר הדמוקרטי. לדוגמה, בחברה הישראלית המשפחה ממלאת מקום נכבד בחיי האדם. עקב כך, האתיקה של המקצועות הטיפוליים חייבת למצוא את הדרך לבטא יחס ראוי גם למטופל וגם לבני משפחתו, אף שזה לא אותו יחס, כמובן.

דוגמה נוספת היא ערך האחריות החינוכית. ככל שהתשובה לשאלה "מהי ההתנהגות הראויה" של המהנדס, לדוגמה, בהקשר לפעילותו המקצועית, מבוססת על ערך המקצועיות, על הזהות המקצועית של ההנדסה ועל הערכים הבסיסיים של המשטר הדמוקרטי, עדיין ייתכן שהמהנדס לא יעסוק בשום פעילות של חינוך במסגרת המקצועית של ההנדסה, לא בהכשרה, לא בהדרכה ולא בחניכה של תלמידי הנדסה או של מהנדסים מעוטי ניסיון מקצועי. עוד ייתכן כי הוא לא יראה את עצמו חייב להקדיש מזמנו, אפילו לא מדי פעם, לפעילות חינוכית כזו. לעומת זאת, ייתכן שערכיה של המעטפת החברתית יוסיפו על ערכי המשטר הדמוקרטי ערכים בדבר היחס הראוי לדורות הבאים, באופן שתיווצר חובה על בעל מקצוע לקחת חלק בהכשרת הדורות הבאים של בעלי אותו מקצוע. ערך האחריות החינוכית, המביא את בעלי המקצוע להשתתף בהכשרת הדורות הבאים של בעלי המקצוע, יכול להפוך חלק מן הזהות המקצועית של המקצוע, אולם בהחלט ייתכן כי הוא לא יעבור מן המעמד של ערך של המעטפת החברתית לערך של הזהות המקצועית. שהרי הדעת נותנת כי נמצא בין ערכיה של המעטפת החברתית דבקות רבה יותר בערך האחריות החינוכית, ככל שנתבונן במדינה צעירה יותר, המקדישה מאמצים נמרצים ומיוחדים לכינון תשתית יציבה ומוצלחת לכל ההיבטים המרכזיים של החיים האזרחיים. בעוד מדינה מפותחת יכולה להפקיד את החינוך המקצועי בידי חלק קטן מבעלי המקצוע, הרי שמדינה צעירה ואפילו מדינה מתפתחת תרצה לראות התגייסות כללית של בעלי המקצוע

למאמץ המשותף לכונן קהילה מקצועית יציבה. במדינה כזאת, ערך האחריות החינוכית נעוץ במעטפת החברתית של מקצוע ההנדסה ולא במקצוע עצמו. כאן ראוי לשוב ולהדגיש כי אנו עוסקים במעטפת החברתית של המקצוע במסגרת חברת האזרחים של מדינה מתוקנת. בחברה מתוקנת ערכים של חברת האזרחים יכולים להיות רבים ומגוונים, אבל כולם עולים בקנה אחד עם הערכים הבסיסיים של המשטר הדמוקרטי, במיוחד כבוד האדם ושלטון החוק. כך אין חשש שמתוך החברה האזרחית יזלגו אל האתיקה המקצועית ערכים פסולים מבחינה מוסרית, כדוגמת גזענות, בהיותם מנוגדים לערך כבוד האדם.

זוהי אפוא נוסחת היסוד של האתיקה המקצועית: התשובה הנכונה והמלאה לשאלה בדבר ההתנהגות הראויה, בהקשר כלשהו של פעילות מקצועית באותו תחום, מבוססת על ערכי המקצועיות, ערכי הזהות המקצועית הייחודית וערכים של המעטפת החברתית, ובהם בראש ובראשונה ערכיו הבסיסיים של המשטר הדמוקרטי, שבמסגרתו מתנהלת הפעילות המקצועית.

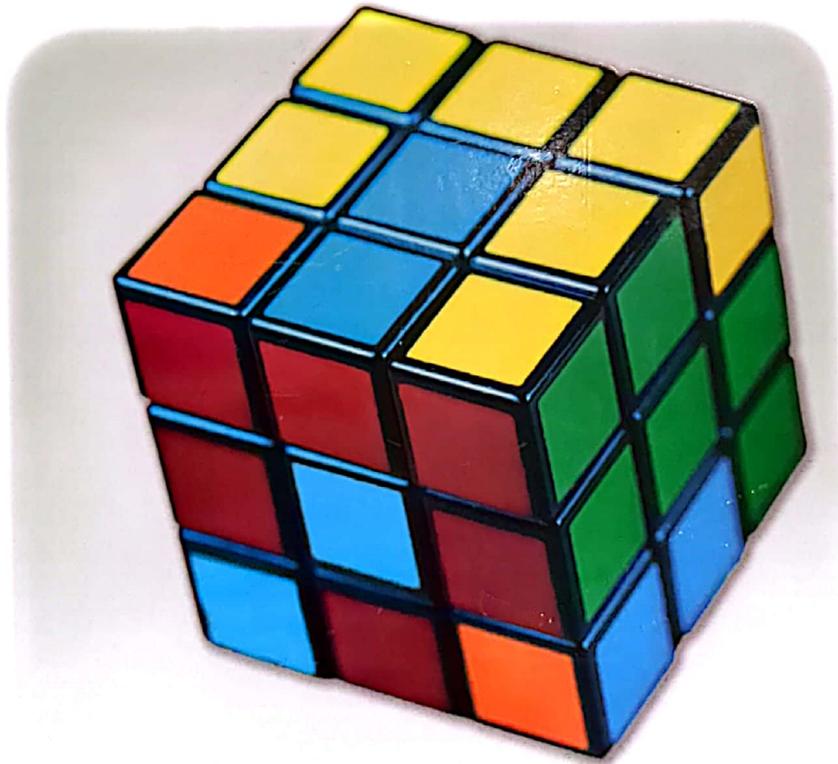
המבנה הבסיסי הזה ניתן להצגה בתמונת "המרובע הבסיסי" של ערכי המקצוע. הנה ההיגיון הפנימי של תמונת "המרובע הבסיסי": חלק מערכיו של מקצוע הם "פנימיים" וחלק הם "חיצוניים". הערכים ה"פנימיים" של המקצוע כוללים בצלע הראשונה של המרובע את הערכים המשותפים לכל המקצועות, כאשר הם תחומי פעילות מקצועיים; בצלע השנייה - את הערכים שאינם משותפים לכל המקצועות, הלא הם ערכי הזהות המקצועית; בצלע השלישית - הערכים ה"חיצוניים" של המקצוע כוללים את הערכים של החלק "המאורגן" של המעטפת החברתית, שהם הערכים הבסיסיים של המשטר הדמוקרטי; ובצלע הרביעית - ערכים של החלק "הלא מאורגן" של המעטפת החברתית, שהם ערכים של חברת האזרחים של המדינה המתוקנת, בנוסף על ערכי המשטר הדמוקרטי.

נוסחת היסוד של האתיקה הארגונית

בסעיף הקודם עסקנו באתיקה מקצועית בכמה צעדים: א', הצגנו בקצרה אפיון של המקצועיות. הזכרנו את חמשת המרכיבים של המקצועיות, האמורים להופיע בכל מקצוע: ידע שיטתי, מיומנות שיטתית, התעדכנות מתמדת, הבנת הפעילות המקצועית והזהות המקצועית. ב', תיארנו את החובה האתית של בעל המקצוע במסגרת פעילותו המקצועית, לפעול כמיטב יכולתו למימוש המקצועיות, בהתאם לתפיסת המקצועיות. זהו עקרון היסוד של נדבך המקצועיות של האתיקה המקצועית. ג', תיארנו את החובה האתית של בעל המקצוע במסגרת פעילותו המקצועית, לפעול כמיטב יכולתו למימוש הזהות המקצועית המאפיינת את

עוד על אתיקה ישראלית

ברפואה, בחינוך, בעסקים ובתחומים נוספים

אסא כשר

מבוא

עניינו של שער זה הוא מקומה של האתיקה בפעילות של חינוך ילדים. בשערים אחרים של כרך זה, ובכרך הקודם של אתיקה ישראלית, אנחנו עוסקים בפעילות חינוכית כשמדובר במבוגרים, במסגרת הכשרה למקצוע, לפעילות בארגון או לתפקיד מסוים.

התחום של חינוך ילדים אמור להיות קרוב לליבו של כל הורה, וגם ראוי לתשומת ליבו של כל מי שמתעניין באופי המדינה שהוא אזרח שלה, ברמה המוסרית של התנהלותה. התערבות בחייהם של ילדים היא מעצם טיבה פעילות רגישה ומורכבת, האמורה להיות מודרכת על ידי שיקולים דקים וזהירים. לגבי כל התערבות בחיי ילד יש מקום לשאול אם היא מוצדקת, על פי העיקרון המוסרי הבסיסי של חובת השמירה על כבוד כל אדם באשר הוא אדם, בכלל זה ילד. מצד אחד, במדינה מתוקנת כולם חייבים בכבוד האדם, ולפיכך גם בשמירה ובהגנה על כבוד האדם של הילד והילדה. החובה לשמור על כבוד האדם כוללת את החובה להיזהר מאוד מפני כל התערבות בלתי מוצדקת בחיי האדם. מצד שני, אנחנו מרשים לעצמנו להתערב בחיי ילדינו במצבים רבים, מנימוקים שונים ובעוצמות מגוונות. גני הילדים ובתי הספר של ילדינו הם מוסדות שבהם מתרחשת התערבות מאורגנת, משמעותית ומתמדת, בחיי הילדים. יש אפוא מקום לעסוק בערכים ובנורמות הבאים לידי ביטוי במערכות החינוכיות הללו.

העיסוק באתיקה של ההקשר החינוכי אמור לכלול היבט נוסף: הפעילים המבוגרים העיקריים במוסדות החינוכיים הם המורות והמורים, אנשי מקצועות ההוראה והחינוך, ובתור אנשי מקצוע אמורה להיות להם אתיקה מקצועית

העומדת על תפיסה סדורה של הפעילות המיוחדת להם. לפיכך, קודים אתיים של מוסדות הינוכיים יכללו גם היבטים מרכזיים של האתיקה המקצועית של אנשי ההוראה והחינוך.

ברור אפוא מדוע יש בעולם עיסוק רב, רחב, עמוק ומרשים באתיקה של המקצועות והמוסדות של ההוראה והחינוך. יש מדינות שהנהיגו אתיקה מקצועית כזו בחקיקה או בדרכים מחייבות אחרות, ויש ארגונים של בעלי המקצוע שעינו את האתיקה המקצועית שלהם, פועלים על פיה ומטפחים אותה בהתמדה. במפה הבינלאומית הזאת ישראל בולטת מאוד לרעה.

לארגוני המורים בישראל אין קוד אתי. במהלך השנים נעשו כמה ניסיונות לגבש קוד אתי כזה, אבל הם לא צלחו. בן אלפסי, תלמיד הפקולטה לחינוך באוניברסיטת חיפה, כתב עבודת מוסמך, בהדרכת פרופ' אריה קיזל ובהדרכתו, על הניסיונות הכושלים הללו. העבודה נעשתה על יסוד ראיונות עם רבים שנגעו בדבר, מסמכים מארכיונים שונים ומחקר השוואתי עם הנעשה בעולם, והיא הייתה טובה מאוד, יסודית, מקיפה ומאירת עיניים. אני עצמי לא לקחתי חלק פעיל בניסיונות הללו, אבל מדי פעם הראו לי תוצר של פעילות שמטרתה לעצב קוד אתי כראוי. הכרתי קושי אחד שחסם את דרכה של הפעילות הזאת בדרך למטרתה. מסמך ביניים שהוצג משום מה לדרג המדיני לא נשא חן, מפני שלא באו בו לידי ביטוי בולט ערכים לאומיים. העבודה של בן אלפסי לימדה אותי על עוד שני קשיים מכריעים: אי הרצון של איגוד מורים אחד להיות שותף לקוד אתי עם ארגון מורים אחר, והחשש של מורים שהתגובה המערכתית על התנהגות שלא על פי הקוד האתי תהיה עונש כזה או אחר.

שלושת הקשיים נראים לי נעוצים בהבנה קלושה של סוגיות הקוד האתי בתחום האתיקה בחינוך. הבנה כזו אופיינית להתנהלות של קהילה שאינה מבינה את המשמעות העמוקה של ההתנהלות הפשטנית שלה עצמה, המתעלמת מהרבדים העמוקים. עיצוב קוד אתי הוא בראש ובראשונה עיצוב או חשיפה של זהות מקצועית, שהאתיקה המקצועית תדרוש לבטא אותה בכל הקשר של פעילות מקצועית. בלא תהליך מרכזי של העמדת זהות כזאת, כבסיס לקוד האתי של הקהילה כולה, יישארו תפיסות הזהות המקצועית והאתיקה המקצועית במצב של "איש הישר בעיניו יעשה, מורה הישר בעיניה תעשה". לכל עובד בתחום ההוראה והחינוך תהיה תפיסה משלו, שאין יסוד להניח שהיא מוסכמת, מוסמכת ומוצדקת. אני סבור שאפשר לחדד את אופי התהליך של עיצוב הזהות המקצועית והאתיקה המקצועית כך שיצטייר כתהליך ממלכתי שאין בו מקום למחלוקות פוליטיות.

יחסים בעייתיים בין שני ארגוני המורים בישראל לא היו צריכים להפריע לתהליך. ראשית, הדעת נותנת שיש מרכיבים מרכזיים לא מעטים המשותפים לפעילות המקצועית של כל המורות והמורים, חרף ההבדלים החשובים בתחומי הפעילות של כל אחד מהם בכיתה, על פי גיל הילדים, על פי התחום הנלמד ועל פי המסגרת החינוכית. אפשר היה לגבש את המכנה המשותף הזה בתהליך מוצלח. שנית, אפשר לעצב קוד אתי בשתי שכבות: בסיסית, ראשונה, המשותפת לכל הנוגעים בדבר; ושנייה, מפורצלת, שחלקים שונים שלה מדריכים רק חלק מן הנוגעים בדבר. לדוגמה יש לנו קוד אתי של משרד הביטחון בשכבה הבסיסית של עובדי המשרד, ולאחריו יש לנו קודים אתיים של אגפים במשרד, כדוגמת אגף משאבי אנוש, המיועד רק לעובדי מערך משאבי אנוש במשרד הביטחון, בשכבה השנייה.

לכסוף, החשש מפני עונשים כלל לא היה צריך להתעורר, מפני שמן הרגע הראשון היה צריך להיות ברור לכל הנוגעים בדבר שקוד אתי לא אמור להישמר על יסוד חשש מפני עונש, אלא על יסוד של הבנה, הסכמה והזדהות ערכית. קוד אתי הוא מסמך חינוכי, וכמערכת מקצועית המבינה זאת אין מקום לעונשים. נוכח התנהלות לא ראויה, יש מקום לצעדים חינוכיים, כדוגמת הסברים ותמיכות, ולא לעונשים משום סוג. מחסום זה אפשר היה להסיר בקלות מן הדרך.

במהלך השנים פגשתי מדי פעם ניסיון לעצב מסמך אתי של קהילה חינוכית, סביב בית ספר מסוים. לא פעם קראו למסמך הזה 'אמנת בית הספר'. ראיתי דברי טעם באחרים מן המסמכים הללו, אבל בדרך כלל לא התבטאה בהם תפיסה כוללת ולא היה בהם העיצוב הדרוש במתכונת של ערכים מוגדרים ומפותחים וכללי ההתנהגות הראויה בכל תחומי הפעילות בקהילת בית הספר.

על רקע זה, שמחתי לקבל את ההזמנה של אירית אהרונסון, ראש מינהל החינוך, הנוער והצעירים בעיריית גבעתיים, לכתוב קוד אתי למערכת החינוך העירונית. הקוד שכתבתי בשנים 2016-17 מופיע בהמשך שער זה. שוחחתי עם ראש העירייה רן קוניק, חבר מועצת העיר פרופ' יזהר אופלטקה, האחראי על תיק החינוך, שהוא גם פרופסור בבית ספר לחינוך, יורם כהן, מנכ"ל העירייה דאז, נציגים של המורים, המנהלים וההנהלות של בתי הספר, פורום של ועדי הורים דאז, בראשות זאב גולדבלט ושאול גבעולי, יו"ר ועד ההורים העירוני, חברי 'צוות עיר' של מפקחי משרד החינוך ומנהלי מחלקות בעיר, צוות מינהל החינוך, היועצת הארגונית ענת מאור, ואף עם היסטוריון של העיר גבעתיים, מחבר הספר 'מבוא ראשית גבעתיים', זאב (ברקוביץ) ברקן. בסופו של תהליך ממושך, מרתק ונעים, בהובלת אירית אהרונסון, הגשתי טיוטה, קיבלתי כמה הערות משוב,

הגשתי הצעה וזו אושרה. עד מהרה החל תהליך הטמעה של הקוד האתי בקרב קהילת החינוך של גבעתיים.

לקוד האתי הזה יש מבנה ייחודי. ראשית, הוא יוצא מן ההנחה הטבעית שמצד אחד יש בקהילה החינוכית של בית ספר שלושה שותפים, ילדים, מורות, * הורים, שלכל אחד מהם המעמד שלו; ומצד שני כולם שותפים בהוויית הקהילה. לפיכך, רובד הערכים של הקוד האתי כולל ארבעה מעגלים: מעגל המשותף למורות, לילדים ולהורים; ועוד שלושה מעגלים, לכל אחת משלוש הקבוצות הללו בפני עצמה. כל מעגל מבטא תפיסה סדורה של מקומה של הקבוצה שלו בתוך עולם הערכים של בית הספר. הערכים מופיעים במעגלים הללו כשהם מוסברים, גם בהגדרות וגם בשני עקרונות הנעוצים בכל אחד מהם. בין הערכים גם כאלה שאינם מובנים מאליהם, כדוגמת הערך "הרמוניה", הערך "כבוד עצמי" (כצד "כבוד האדם" ו"כבוד הילד") והערך "נועם" במעגל המשותף לכולם; הערך "הבנה" והערך "מעורבות סדירה" במעגל של ההורים; הערך "רעננות" במעגל של המורות; והערכים "אחריות לעבר", "אחריות להווה" ו"אחריות לעתיד" במעגל של התלמידים. תוכלו לראות את ההסברים והפרטים בהמשך שער זה. הערכים והעקרונות הם היסודות של כללי התנהגות. כיוון שמדובר בקהילה חינוכית שרבים מאוד מן המשתתפים בה הם ילדים, וכיוון שלפנינו פרויקט ניסיוני, הקוד האתי הזה לא פורס את מלוא כללי ההתנהגות הנוגעים לשלוש הקבוצות של הקהילה החינוכית, אלא כולל שלושה פרקים מרכזיים: "כללי המורים בזיקה לתלמידים", "כללי התלמידים בזיקה לבית הספר", "כללי ההורים בזיקה למורים". הפרופורציה אינה מקרית. מטבע הדברים, המורים והמורות ממלאים את התפקיד הראשי בביטוי המעשי של ערכי הקהילה החינוכית במהלך כל מפגש שלהם עם התלמידים, ולכן הכללים המדריכים אותם מרובים. לעומת זאת, במדינה דמוקרטית יש גבול ברור להתערבות של בית הספר בחיי ההורים, ולכן לפנינו רק כללים המדריכים את ההורים כשהם פועלים במסגרת בית הספר, נוכח המורות והמורים. כאן הכללים אינם מרובים.

באחת משיחות ההכנה לכתיבת הקוד האתי הזה מישהו אמר לי על תושבי גבעתיים שהם "דעתנים", עצמאים מאוד בדעותיהם. מאוחר יותר שמחתי לא להיתקל בתגובות עוינות או ציניות, אלא בקבלת פנים טובה ואף לכביית לקוד האתי של הקהילה החינוכית של גבעתיים.

* כדי לא להכביד על הניסוח, אשתמש בביטוי "ילדים" כדי לציין ילדים וילדות ובביטוי "מורות" כדי לציין מורות ומורים.

* * *

בשנת 2007, לקראת שנת השישים למדינה, הוקמה ועדה שהייתה אמורה לסייע לשרה האחראית על אירועי שנת השישים, ח"כ רוחמה אברהם בלילא, בהיבטים הבסיסיים של ההכנות. הייתי חבר הוועדה הזאת והצעתי בין השאר שבשנת השישים ילדי ישראל ילמדו את מה שהצעתי לקרוא לו "מגילת האחריות של הילדים". כתבתי טקסט שהתכתב עם נוסח "מגילת העצמאות". הרעיון המרכזי היה שהילדים יקבלו על עצמם אחריות לתחומים שבהם יש להמשיך לקדם את המדינה. כל ילד היה אמור להשתתף בשיעורים בבית הספר, שבהם יידון תוכנה של המגילה, ואחר כך לסמן במגילה תחומים שבהם הילד רוצה להתחיל ללמוד לשאת באחריות כבר עכשיו. נוסחה גם מגילה למען מבוגרים הבאים לסייע לילדים לשאת באחריות שהם לוקחים על עצמם.

השרה וחברי הוועדה קיבלו את הצעתי. זו הועברה לגורמים הממשלתיים שהיו אמורים ליצור את המנגנון המעשי של עיסוק ב"מגילת האחריות של הילדים". לימים התברר לשרה ולי שמשרד החינוך, ובראשו השרה יולי תמיר, לא יעסוק ברעיון זה. לא ניתן לי הסבר רשמי מלא, אבל היה מי שהסב את תשומת ליבי לשני פרויקטים שמשרד החינוך היה מעוניין לעסוק בהם בשנת השישים: להחתים את ילדי ישראל על מגילת העצמאות; ולהעסיק את ילדי ישראל בתחום זכויות הילד. כדי לא להאריך, אביא כאן רק שני נימוקים כנגד הפרויקטים הללו. ראשית, אני לא רואה מדוע אי אפשר לעסוק גם ב"מגילת האחריות של הילדים" וגם ב"זכויות הילד". אדרבה, אני סבור שהחינוך לאזרחות טובה מחייב עיסוק חינוכי גם בזכויות וגם באחריות הכרוכה בחובות. שנית, רעיון ההחתמה של ילדים על "מגילת העצמאות" נראה לי חסר שחר. אפשר וראוי ללמד את "מגילת העצמאות", על שלל חלקיה, ההיסטוריים והערכיים, אבל הרעיון לארגן לילדים הצגה נלעגת שבה הם חותמים על טקסט שנוער להכרזה על הקמת המדינה, עוד לפני שהוריהם נולדו, לא מחזק את הקשר בין הילדים לבין "מגילת העצמאות", אלא מוריד את ערכה ההיסטורי לכלל אביזר שעשועים חינוכיים.

כצפוי בישראל, לא פעם רעיונות בעלי ערך יכולים להידון לכליה באווירה הרדודה של קדחתנות עקרה ופוליטיקה ארגונית נואלת, אבל ראוי להזכיר כי היו כמה גופים שאימצו את הרעיון של "מגילת האחריות של הילדים", ביניהם רשויות מקומיות ותנועות נוער, כלומר היו ילדים ובני נוער לא מעטים שרעיון האחריות, כבסיס של תפיסת האזרחות הטובה, הגיע אליהם. אם גם הבינו, הסכימו והפנימו - יהא זה שכרי.